

PROBLÉM KULTÚRNEJ HODNOTY

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Hajko, D., The Problem of Cultural Value. *Filozofia* 31, 1976, č. 6, s. 561—567

The cultural value always represents some of the ideals of progress in the development of human society. Its main function is to cooperate in the whole complex of factors taking part in the process of human development and his application to natural and social environment. This function is a social one and the realisation of ideals connected with it lies within the social reach.

We can divide the cultural values into two large groups and thus distinguish between primary and secondary cultural values. The primary value is e. g. the creative human activity. The attribute "creative" which is in our ordinary language more often applied to the art only than to the culture on the whole, has in this case rather wide meaning. For the creative activity, creation we take every human activity by means of which man puts into life progressive aims in the development of society and which at the same time enables him to make use out of civilisatoric achievements for the welfare of manysided development of human personality.

Secondary values are first of all aesthetic and moral values, further on concrete cultural creations, works of art as materialization of creative efforts of their creators and finally subjects, phenomena and institutions which cooperate with or ensure the organisatory part of this creative activity.

S otázkami, ktoré sa týkajú obsahu a rozsahu pojmu kultúrna hodnota, sa stretávame priamo či nepriamo takmer v každej práci nielen z oblasti filozofie kultúry, ale aj z oblasti teórie umenia. V rámci niektorých koncepcií sa dokonca kultúra výslovne definuje ako *súhrn* špecificky určených *hodnôt*. Ako máme tieto hodnoty chápať a aký obsah im treba prisudzovať, v tom sa autori uvedených definícií rozchádzajú, hoci práve obsahové vymedzenie pojmu kultúrna hodnota je — alebo môže byť — významným príspevkom k presnejšiemu a správnejšiemu definovaniu kultúry vôbec. Prítom si musíme uvedomiť, aký je pojem kultúrna hodnota frekventovaný nielen v odbornej filozofickej, literárnovednej a umenovednej literatúre, ale aj v bežnej publicistike. Na stránkach dennej i periodickej tlače sa kultúrna hodnota najčastejšie stotožňuje s estetickou alebo umeleckou hodnotou, teda chápe sa príliš úzko.

Občas sa pravda stretávame aj s opačným extrémom — príliš širokým chápaním pojmu kultúrna hodnota. Takéto chápanie obvykle vyplýva zo širokého rozsahu pojmu kultúra, do ktorého niektorí autori zahŕňajú všetko, čo vytvorila práca človeka v procese jeho postupného vyčleňovania z prírodného celku. V širokom chápaní sa potom pod pojmom kultúrne hodnoty rozumejú prakticky všetky výtvary materiálnej i duchovnej činnosti človeka, ktoré vznikli a vznikajú v procese vývinu ľudskej spoločnosti.

Nazdáваме sa, že obidva krajné polstojie v náhľadoch na problematiku kultúrnej hodnoty sú statické, ahistorické a medialektické, lebo nerešpektujú fakt, že každá hodnota je historickým javom a mení svoje miesto v hierarchii hodnôt, „vyvíja sa“ spolu s vývinom spoločností a ľudského poznávania okolo-

litého sveta, vecí a ich funkcií pre človeka, že je teda súčasťou osvojovania sveta človekom. Oboidva spomenuté prístupy k otázke kultúrnych hodnôt z tohto hľadiska zanedbávajú skutočnosť, že kvantitatívne vymedzenie pojmu kultúrnej hodnoty musí sa nevyhnutne spájať s kvalitatívnym hľadiskom. Podľa K. Marxa je ľudská skutočnosť skutočnosťou hodnôt, ktoré človek vytvoril a vytvára. Zmocňovanie sa sveta, jeho osvojovanie človekom je permanentným procesom, ktorý sa týka každej sféry ľudskej činnosti a každej hodnotovej oblasti, naplňa teda obsahovo aj pojem kultúrnej hodnoty. Na druhej strane však nie každú hodnotu, ktorá súvisí s osvojovaním sveta človekom, môžeme vždy považovať za kultúrnu hodnotu.

V našom prístupe sa vynasnažíme dôsledne rešpektovať historické hľadisko, ktoré podmieňuje názor, že kultúrna hodnota je z hľadiska svojej funkcie relatívna a mení svoje miesto nielen v hodnotovej hierarchii, ale aj v procese aktívneho zmocňovania sa skutočnosti človekom. Z vecí, javu, ktorý je potenciálne schopný byť hodnotou, stáva sa aktuálna a aktívne využívaná kultúrna hodnota, aby v iných historických okolnostiach prešla do rezervoáru hodnôt, ktoré sú prijateľé danou, historicky vymedzenou civilizáciou, no ktoré už z rozmanitých príčin prestali byť súčasťou plejády kultúrnych hodnôt. súčasťou kultúrnej sféry istej spoločnosti v konkrétnej etape jej historického vývoja.¹

Kultúru vôbec a kultúrne hodnoty osobitne treba chápať ako procesuálny jav, ako fenomén, ktorý je v neustálom pohybe a ktorý spĺňa kritériá pokroku. „Kultúrne“ hodnoty, ktoré by retardovali spoločenský vývin, prestali by patriť do oblasti kultúry, neboli by *kultúrnymi* hodnotami. Kultúrne hodnoty sú z tohto hľadiska vyjadrením schopností človeka zdokonaľovať sa, dosahovať stále vyšší stupeň nadvlády človeka nad prírodou i nad sebou samým, vyšší stupeň možnosti zasahovať do rozvoja svojich psychických a fyzických schopností, ako aj možnosti aktívne sa zúčastňovať na formovaní spoločenského vývinu. Pritom, pravda, treba si uvedomiť, že nie je možný taký pokrok, ktorý by bol absolútne bez rozporov, bez protikladných tendencií. Takéto zjednodušujúce, metafyzické, „bezrozporové“ chápanie pokroku by popieralo marxistické stanovisko, podľa ktorého je pokrok a regres v dialektickom vzťahu. Keď pokrok neprebícha priamočiaro, ale zahŕňa do seba aj návraty, okluky a straty istých výdobytkov, nemožno vždy presne a jednoznačne určiť, ktorá hodnota je kultúrnou hodnotou a ktorá nie. Ak však pripúšťame možnosť, že pokrok môže byť výsledkom zámerného a vedomého konania istého ľudského kolektívu, jednotlivca alebo — v socializme — väčšiny členov spoločnosti, musíme pripustiť aj možnosť vedomého riadenia kultúry ako súhrnu kultúrnych hodnôt v pravom zmysle slova, teda hodnôt, ktoré sú charakteristickou súčasťou ľudského pokroku a ktoré ho pomáhajú tvoriť.

Sovietsky teoretik kultúry E. S. Markarian tvrdí, že „... podstatu kultúry

¹ Podrobnejšie o pomere medzi kultúrou a civilizáciou pozri našu stať *Kultúra a civilizácia*. Filozofia, 1976, č. 1.

treba hľadať v schopnosti živých bytostí, ktoré sú združené do stabilných kolektívov, vypracovať systém takých prostriedkov a mechanizmov na adaptáciu voči prostrediu a na udržanie spoločenského života, ktoré nie sú dané biologickým typom organizácie“ (4, s. 37). Toto tvrdenie v širokom zmysle správne vymedzuje podstatu kultúry a kultúrnych javov. Avšak z hľadiska toho, čo sme už povedali, treba ho doplniť názorom, podľa ktorého spomínaný systém prostriedkov a mechanizmov nemá slúžiť iba na udržiavanie spoločenského života, ale v konečnom dôsledku má slúžiť predovšetkým na jeho perfekcionizáciu, ustavičné zdokonaľovanie, zoptimalňovanie podmienok života kolektívu. A z tohto hľadiska treba skúmať aj problém kultúrnych hodnôt. Kultúra a kultúrne hodnoty nemajú iba „udržiavaciu“ funkciu. Kultúra je „pokrokovatvorná“, formuje nové, doteraz nejestvujúce podmienky pre rozvoj živých bytostí. Tieto podmienky si v rámci kultúry vypracúvajú taký systém prostriedkov a mechanizmov konania, ktorý je aktívnou súčasťou boja za spoločenský pokrok, nie je absolútne stabilný, ale podlieha vývinovým zmenám. Kultúra a kultúrne hodnoty (ktoré v tomto procese vznikajú) nie sú teda v tomto zmysle ničím statickým a nemajú raz navždy dané miesto v hierarchii hodnôt.

Triviálna pravda, že každé vývinové obdobie vynáša do popredia iné hodnoty ako svoj ideál, implikuje napokon tvrdenie, že kultúrne hodnoty majú dynamický charakter, v tom zmysle, že sa prispôbujú potrebám kolektívu, v rámci ktorého vznikajú, pôsobia ako spoluporkyne optimálnych podmienok jeho progresívneho vývoja. Len čo prestanú plniť túto funkciu, prestanú mať kultúrnehocharakter, prestanú byť kultúrnymi hodnotami.

Spoločenský pokrok, ktorý v duchu historikomaterialistického chápania dejín sa určuje predovšetkým a dôsledne rozvojom materiálnej základne spoločnosti, najmä jej ekonomickej stránky je z uvedeného aspektu úzko spojený s vývinom kultúrnych hodnôt. Z hľadiska tohto spojenia — a iba z neho — pokrok v spoločnosti je do istej miery vždy závislý aj od pôsobenia kultúrnych hodnôt ako jedného z celého komplexu činiteľov: napr. pokrokové využitie istého technického vynálezu závisí v neposlednom rade od stavu kultúry danej spoločnosti (vynález môže byť zneužitý na objektívne regresívne ciele). V takomto širokom chápaní je pokrokový vývin ľudskej spoločnosti v danej historickej epoche v dialektickom vzťahu ku kultúrnym hodnotám. Nemôžeme jednoznačne povedať, že spoločenský pokrok je závislý od pôsobenia kultúrnych hodnôt, že je výsledkom ich pôsobenia, no ani naopak. Nemôžeme povedať — bez toho, aby sme narušili logiku veci — že kultúra je jednostranne pochopený *výsledok*, že je *iba* výsledkom progresívneho vývinu spoločnosti, alebo — ako to s obľubou tvrdili a v rôznych obmenách stále tvrdia idealistickí filozofi — že je výsledkom vývinu „ľudského ducha“. Isteže, vývin „ľudského ducha“, spoločenský vývin a rozvoj kultúry prebiehajú súčasne, vo vzájomnej interakcii. Nemožno jedno od druhého odtrhávať. No tvrdíme, že v tomto vývine má prioritu ľudská aktivita, ktorá tento pokrok tvorí, ktorá je základom kultúry, ktorá dosahuje svoj vrchol v spoločenskej praxi a ktorá sa realizuje pri tvorbe všestranne optimálnych podmienok života človeka. Preto konštantným výsledkom poznávaného vývinu spoločnosti sú civilizačné hod-

moty (ktorým však zasa len kultúra dáva pokrokový obsah a zmysel) a relatívnym, dynamickým, procesuálnym výsledkom sú kultúrne hodnoty. Tvorba kultúrnych hodnôt je v dialektickom vzťahu k tvorbe civilizačných hodnôt. Kultúra je proces a ak sa použije — podľa nášho názoru správne — pri jej definovaní Marxov termín *osvojenie*, je vhodné používať jeho základný tvar slovesného podstatného mena pri charakterizovaní civilizácie, a pri definícii kultúry použiť jeho priebežný tvar *osvojovanie*: lebo kultúra je nezavŕšený, prebiehajúci, živý proces, ktorý charakterizuje práve neukončenosť a „predbiehanie“ už dosiahnutého stavu.

Živosť a nezavŕšenosť kultúrneho vývinu je príčinou toho, že kultúrna hodnota je z historického hľadiska relatívna. Historický vývin človeka a ľudskej spoločnosti pôsua medzi kultúrne hodnoty nevyhnutne všetky tie veci, javy, procesy a inštitúcie, ktoré s ním nejakým spôsobom korešpondujú, zodpovedajú jeho celkovej tendencii a spĺňajú v danej situácii niektoré z kritérií pokroku. A naopak: zo sféry kultúrnych hodnôt vylučuje tie, ktoré prestali zodpovedať kritériám pokroku platným v danej historickej etape vývinu človeka a ľudskej spoločnosti.

Kultúrna hodnota reprezentuje vždy niektorý z ideálov pokroku v rozvoji ľudskej spoločnosti. Jej funkciou je spolupôsobiť v komplexe faktorov, ktoré sa zúčastňujú na procese sebarozvíjania človeka a jeho sebauplatňovania v prírodnom a spoločenskom prostredí. Je to sociálna funkcia, a realizácia ideálov, ktoré sa k nej viažu, má sociálny dosah. Tomuto sociálnemu dosahu nebráni ani skutočnosť, že tvorba kultúrnych hodnôt má neraz individuálny charakter. Ak však aj je individuálnou záležitosťou, nie je a nemôže byť záležitosťou individualistickou a egocentrickou.

Námietka, že mnohé z vynikajúcich diel umenia alebo vedy vytvorili v duchovnom i fyzickom zmysle osamotení géniovia, neobstojí, lebo tieto diela vstúpili do kultúrnych dejín ľudstva práve tým, čím — bez ohľadu na osamotenosť svojich tvorcov — boli relevantné pre spoločnosť svojej doby, presnejšie pre jej pokrokovú časť. Nezáleží tu príliš ani na subjektívnom zámere konkrétneho tvorca. Tvorca kultúrnej hodnoty je individuum, ktoré vo svojej tvorbe a prostredníctvom svojej tvorby realizuje jednu stránku svojej osobnosti, svojich cieľov, túžob a ideálov. Možno však povedať, že tvorivá práca človeka, tvorba, plní iba vtedy spoločenskú funkciu, iba vtedy je plnohodnotná, keď je v konečnom dôsledku tvorbou pre iných. Pre posúdenie zaradenosti istého ľudského výtvoru medzi kultúrne hodnoty je teda dôležitý predovšetkým objektívny význam a dosah toho-ktorého diela.

S posudzovaním významu kultúrnych diel súvisí okrem iného aj problém kultúrnej normy. Vzťah kultúrnej hodnoty a kultúrnej normy je modifikovaný faktom, že kultúrna norma nemôže jestvovať a ani nejestvuje ako zákon. Čo sa raz stane relatívne nemenným zákonom, normou, patrí už do oblasti civilizácie a nie do oblasti kultúry.² Charakteristickým znakom kultúrnej hodnoty je

práve ustavičné prekračovanie civilizačných zákonov a noriem. Niekedy sa hovorí o „kultúre“ v súvislosti s kultiváciou, zdokonaľovaním. Hovorí sa napr. o „kultúre ľudského správania“, „kultúre“ obliekania, stolovania a pod. To všetko však patrí do sféry civilizácie: civilizačné normy totiž predstavujú isté predpisy, presne určené pravidlá každodenného života, ktoré majú imperatívny charakter.

Ak tvrdíme, že kultúrnej hodnote zodpovedá kultúrna norma, nemáme tým na mysli akýsi fixný, raz prevždy daný, všeobecne platný zákon. Je síce pravda, že kultúrna norma — ako každá iná norma — je postulatívna. Ale jej postulatívnosť už sama v sebe obsahuje požiadavku svojho ustavičného rozvoja v intenciách všeobecného spoločenského pokroku, požiadavku svojej premeny. Kultúrna norma postuluje predovšetkým nevyhnutnosť zmeny kultúrneho ideálu v súvislosti s potrebami spoločnosti a so spoločenským vývinom. Kultúrna norma pri všetkej svojej postulatívnosti však nie je nemennou normou. Naopak kultúrna hodnota je aj z hľadiska tej kultúrnej normy, ktorá platí a všeobecne sa prijíma v danom historickom období, iba vtedy skutočnou kultúrnou hodnotou, ak samu túto normu ustavične posúva nad jej dovtedajší stav, úroveň. Kultúrna norma je teda v tomto zmysle progresívna. Funguje v rámci zložito štrukturovaného procesu spoločenskej praxe ako jeden z prvkov, ktoré stimulujú rozvoj tvorivej stránky ľudskej činnosti.

Medzi kultúrne hodnoty patria predovšetkým výkonové (činnostné), morálne a estetické hodnoty. Noetické hodnoty majú najmä inštrumentálnu funkciu. Pomáhajú nám rozlíšiť možnosť uplatnenia istého predmetu, inštitúcie, alebo konania vo vývine ľudskej kultúry, pomáhajú nám určiť ich progresívne, resp. retardačné vlastnosti.

Uvedené kultúrne hodnoty môžeme v zásade rozdeliť do dvoch veľkých skupín: rozlišujeme primárne a sekundárne kultúrne hodnoty. Primárnou kultúrnou hodnotou je napríklad tvorivá ľudská činnosť. Atribút tvorivého, ktorý sa v bežnej reči prisudzuje častejšie iba umeniu než kultúre vôbec, má v tomto prípade široký význam: za tvorivú činnosť, tvorbu považujeme každú takú ľudskú činnosť, prostredníctvom ktorej človek realizuje pokrokové ciele vo vývine spoločnosti, prostredníctvom ktorej umožňuje využívať výdobytky civilizácie v prospech všestranného rozvoja ľudskej osobnosti.

Pod sekundárnymi kultúrnymi hodnotami rozumieme predovšetkým estetické a morálne hodnoty, ďalej konkrétne kultúrne výtvory, diela, ktoré sú zhmotnením kultúrnotvorného úsilia svojich pôvodcov, a napokon také predmety, javy a inštitúcie, ktoré pri tejto činnosti spolupôsobia, alebo ju organizujú a zabezpečujú. V poslednom prípade ide teda o istý typ ontologizácie hodnoty, hodnota tu vystupuje ako vlastnosť predmetov. Sekundárne kultúrne hodnoty sú predovšetkým súčasťou civilizácie danej historickej epochy a do

² Definíciu pojmov kultúra a civilizácia pozri v uvedenej stati, Filozofia 1976, č. 1.

sféry kultúry patria len druhotne, sprostredkované cez skutočnosť, že vznikli v procese tvorivej ľudskej činnosti. V súvislosti so sekundárnou kultúrnou hodnotou hovoríme najčastejšie o (kultúrne) hodnotných predmetoch alebo inštitúciách, prípadne o morálnych postojoch, kým v súvislosti s primárnou kultúrnou hodnotou hovoríme o hodnotných činnostiach, prostredníctvom ktorých získavame tieto nové, kultúrne hodnotné predmety, ustanovujeme inštitúcie prospešné pre rozvoj kultúry a prostredníctvom nich sa dopracúvame ku kultúrne hodnotným morálnym postojom. Kultúrna hodnota v primárnom význame je teda hodnota špecifického ľudského konania, hodnota ľudskej aktivity, činu.

Medzi jednotlivými typmi kultúrnych hodnôt je silná interakcia. Napr. umelecké dielo je syntézou hodnoty estetickej (umeleckej) a výkonnej (činnostnej). Je teda z jedného hľadiska sekundárnou kultúrnou hodnotou (ako konkrétna vec, umelecký artefakt), z iného hľadiska je zase primárnou kultúrnou hodnotou (ako výsledok špecifickej tvorivej činnosti, ako zhmotnená ľudská tvorba). A je to práve tvorba — ako výkonná, činnostná hodnota — prostredníctvom ktorej človek-tvorca prekonáva, presahuje, prekračuje z istého (čiastkového alebo celkového, menej dôležitého, okrajového alebo zásadného) hľadiska doterajšie výkony v danej oblasti, a tým zaraďuje konkrétne umelecké dielo do oblasti kultúry. Ak by toto dielo bolo síce nositeľom estetickej, resp. umeleckej hodnoty — teda ak by zodpovedalo v danej dobe prijímaným zákonom krásy a umeleckým normám a neporušovalo by estetické zákonitosti umeleckej tvorby — no pritom by ani nepredstavovalo nijaký prínos vo svojej oblasti, neobsahovalo by nič nové, potom by sme ho mohli jednoznačne zaradiť medzi produkty civilizácie. Aby teda hodnota — povedzme literárneho alebo výtvarného diela — bola nielen estetická a umelecká, ale aj kultúrna, musí toto dielo tvorivo presahovať, prekračovať, prekonávať (aspoň v jednom jednom aspekte) všetko, čo v tejto literárnej alebo výtvarnej oblasti pred ním vzniklo.

Jedine tvorivým prekonávaním daného stupňa vývinu vo všetkých oblastiach svojej činnosti môže človek plne realizovať svoje schopnosti a vytvárať svoju kultúru, budovať ju v priebehu permanentného procesu osvojovania si vonkajšieho sveta. V tomto zmysle treba pochopiť aj známu Marxovu myšlienku, že práve „v spracúvaní predmetného sveta sa človek osvedčuje ako *rodová bytosť*“, a že až „touto produkciou sa príroda javí ako jeho dielo a jeho skutočnosť...“ (3, s. 69). Aktívnou súčasťou tohto pretvárania predmetného sveta na svet človeka je aj proces kultúrnej tvorby.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: O umění a literatuře. Praha 1951.
2. LENIN, V. I.: O literatuře. Praha 1950.
3. MARX, K.: Filosoficko-ekonomické rukopisy. Praha 1961.
4. MARKARIAN, E. S.: O genezise čelovečeskoj dejatel'nosti i kultury. Jerevan 1973.

Далимир Гайко

Культурная ценность всегда представляет собой один из идеалов прогресса в развитии человеческого общества. Ее функция — действовать в комплексе факторов, принимающих участие в процессе саморазвития человека и его самоутверждения в природной и общественной среде. Это — социальная функция, и реализация связанных с ней идеалов имеет социальное значение.

Культурные ценности в принципе можно разделить на две большие группы: первичные и вторичные культурные ценности. Первичной культурной ценностью является, например, творческая человеческая деятельность. Атрибут творческого, который обычно чаще приписывается лишь искусству, чем культуре вообще, в данном случае имеет широкое значение: творческой деятельностью, творчеством, мы считаем каждую такую человеческую деятельность, посредством которой человек реализует прогрессивные цели в развитии общества, посредством которой он создает возможности для использования достижений цивилизации для блага всестороннего развития человеческой личности.

Под вторичными культурными ценностями мы подразумеваем прежде всего эстетические и моральные ценности, далее конкретные произведения культуры, которые являются материализацией культурообразующего стремления их авторов, и, наконец, такие предметы, явления и учреждения, которые принимают участие в этой деятельности или обеспечивают ее в организационном отношении.

PROBLEM DES KULTURELLEN WERTS

Dalimir Hajko

Ein kultureller Wert stellt immer eines der Fortschrittsideale in der Entwicklung der menschlichen Gesellschaft vor. Seine Funktion besteht im Mitwirken in einer Gesamtheit von Faktoren, die am Prozess der Selbstentfaltung des Menschen und seiner Selbstbetätigung in der natürlichen und gesellschaftlichen Umwelt beteiligt sind. Dies ist eine soziale Funktion und die Verwirklichung von Irealen, die sich an sie knüpfen, hat eine soziale Spannweite.

Im Prinzip können wir kulturelle Werte in zwei Gruppen einteilen: wir unterscheiden primäre und sekundäre kulturelle Werte. Ein primärer kultureller Wert ist z. B. die schöpferische menschliche Tätigkeit. Das Atribut des Schöpferischen, das in der Alltagssprache eher der Kunst als der Kultur überhaupt zugesprochen wird, besitzt in diesem Fall eine breite Bedeutung: als schöpferische Tätigkeit, als Schaffen wird jede menschliche Aktivität angesehen, durch welche der Mensch fortschrittliche Ziele in der Entwicklung der Gesellschaft verwirklicht, durch welche er es ermöglicht, die Errungenschaften der Zivilisation zum Wohl einer allseitigen Entfaltung der menschlichen Persönlichkeit auszunützen.

Unter sekundären kulturellen Werten verstehen wir vor allem ästhetische und moralische Werte, weiter konkrete kulturelle Werte, die eine Verkörperung des kulturschaffenden Bemühens ihrer Schöpfer sind, und endlich solche Gegenstände, Erscheinungen und Einrichtungen, die bei solch einer Tätigkeit mitwirken oder sie organisatorisch bewerkstelligen.